

14. Робер А. Большой толковый психологический словарь: Основные термины и понятия по психологии и психиатрии. – М.: Вече: АСТ, 2003. – Т.1, 592с.
15. Розсипані перли. Поети “ Молодої Музи”/ Упоряд., автор передмови та прим. М.М. Ільницький. – К.: Дніпро, 1991.- 710с.
16. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.- Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000.- 248с.
17. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редкол.). - К.: Абрис, 2002.- 742с.
18. Юнг К. Г. Психологические типы. – М: Университетская книга, 1996.- 326с.
19. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия. – М., 1964.- 86с.
20. Wierzbicka A. Semantic primitives.- Frankfurt a.M.: Athenäum, 1972.- 161, 235p.
21. Wierzbicka A. Lingua mentalis: The semantics of natural language. – Sidney etc. Acad. Press, 1980. – XI, 367p.

Т. В. Жук

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ЗВУКОВОГО ПОВТОРУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Стаття присвячена з'ясуванню звукописної організації текстів української народної казки з погляду використання лексичного, синтаксичного і звукового повтору як засобів нарощення смислів, що розкривають своєрідний художній світ казки та її автора.

Звукова організація милозвучного мовлення полягає в гармонійному звучанні мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілюкативному впливові на слухача. До засобів милозвучності належать рифма, анафора, епіфора, звукові повтори та інші засоби [1, 330]. Разом із функцією милозвучності, яка притаманна насамперед поезії, пісенним жанрам, названі засоби виконують також інші функції. Зокрема в казковому тексті це емотивна та функція встановлення стосунків між казковими героями в діалогічному мовленні. Підкреслення інтонаційними засобами та засобами звукопису змістових аспектів спілкування впливає на емоційно-психологічну сферу колективного адресата (слухачів, читачів), зрештою, на досягнення поставленої комунікативної мети.

Термін “звуковий повтор”, запропонований О.М. Бриком [2, 60], являє собою кількаразове повторення однакових приголосних у тій чи іншій послідовності з різним складом голосних, що виступає стилістичним засобом вираження зв'язності висловлення. Повторна номінація, тобто позначення уже згаданого об'єкта, є структурною ознакою будь-якого зв'язного тексту [8, 182].

Звуковий повтор відіграє також важливу роль у розкритті логічного, емоційного, вольового смислів висловлюваного, і тому широко використовується у фольклорі багатьох народів [5, 6]. Якщо в поетичному тексті звукопис пов'язаний насамперед з ритмікою і виступає як мовний засіб вираження цілеспрямованої експресії ліричного героя, то в прозовому художньому тексті він (звукопис) відтворює традиції поетичного мовлення, започатковані в усній народній творчості.

У казковому тексті широко використовується повтор у звуконаслідувальних словах та звертаннях, оскільки останні виступають із функцією спонукання, заклику тощо.

Звуконаслідування, що реалізується мовцем відповідно до конкретної (первинної) ситуації, ілюструють безпосередньо сприйняті на слух звуки. Наприклад:

От переночували ту ніч, коли на ранок, ще ні світ ні зоря, аж – дер-дер! щось до діда у двері (“Солом’яний бичок”, 1986, с. 55);

– *Хро-хро-хро! А хто, хто в цій рукавичці живе* („Рукавичка”, 2000, с. 71); *Ті втрюх тікають, а селезень сидить та:*

- Так-так! Так-так!

А півень сидить на жердці та:

- Куд-ку-да! Куд-ку-да! (“Цапова хата”, 1979, с. 36); *Яструб звідус сову:*

- Ну, що ти скажеш? – Пу-гу, пу-гу, пу-гу! (“Як птиці вибирали собі царя”, 1979, с. 79).

Звуконаслідування може реалізувати також вторинну комунікативну ситуацію. У казці досить поширений прийом використання повтору у формі звуконаслідувань, що передають внутрішнє мовлення персонажа-реципієнта щодо адресата мовлення. Як зазначає Л.І.Мацько, – „звуконаслідувальні слова у постпозиції до змістового речення сприймаються як звукообразне відтворення подій і явищ, змальованих у ньому” [6, 61]. Наприклад:

От цар Калін його душить до землі, а Ілля дума: “Га-га-га, души, души!” (“Казка про Іллю Муромця і Солов’я-розбійника”, 1971, с. 29).

Звуконаслідувальні слова є “одноморфемними утвореннями, фонемна будова яких зводиться за принципом звукового символізму (асоціативних зв’язків між звуковими комплексами і тими або іншими звуковими уявленнями)” [6, 55-56].

Найпростішим способом звукової організації є контактний повтор, який пов’язує слова в реченні чи в сусідніх реченнях. Окремо взятий звук є лише матеріальним засобом для вираження морфеми, слова, словоформи, але у повторі його в наборі з іншими звуками, наскрізним ланцюжком або двох- трьохразовим поширенням у фразах виражається низка функцій, які взаємодіють із функціями лексичного і синтаксичного повтору. Повтор приголосних звуків може передавати різні емоційні відчуття, переживання героя казки. Так, великий страх, який переживає казковий герой (один із братів), передає повтор звуків **б-б-б**, **н-н-н** і **с-с-с**:

– Б-б-б-батьюшко!

Н-н-н-нечиста с-с-сила знов приходила! (“Два брати”, 1957, с. 325);

А він іще як заревів по-звіриному, так ті ррр-а-а-чки розбіглися, хто куди понав... (“Казка про Іллю Муромця і Солов’я-розбійника”, 2001, с.224). Нагнітання одного приголосного звука на початку слова сприяє вираженню інтенсивності вияву психічного стану особи, а неодноразове повторення звука **р** у єдності з голосним **а** викликає асоціації з ричанням звіра.

Звуковий повтор може бути контактний чи дистантний. Взаємодія контактного і дистантного повтору й створює звуковий образ казки. Конкретні засоби цієї взаємодії досить різноманітні, але в основі їх лежить два основних: повтор однакових груп приголосних і повтор різних груп приголосних, які мають контактне чи дистантне розташування. Наприклад:

От він чує, що вже йдуть війська забирать його... Один тільки увійшов, а Бова:

Трр-а-ах! – зарубав. Іде другий. Трр-а-ах! – зарубав (“Казка про Бову Королевича”, 1957, с. 58). У наведеній конструкції звуковий повтор виражений контактено, а стосовно один до одного – дистантно.

Поряд зі звуковим повтором приголосних звуків у казковій оповіді широко представлений звуковий повтор голосних. Наприклад:

- **Hi-i-i!** – *репетує чоловік, – вовчики-братики, помилуйте мене, не їжте* (Бідний вовк”, 1990, с. 57).

Неодноразовий звуковий повтор, підтримується лексичним повтором. Так, наприклад, повтор високого звука *i* набуває специфічних контекстних властивостей, які обумовлені концептуальною настановою оповідача казки на передачу відчайдушного крику аж до зриву голосу. І, навпаки, повтор звуконаслідувального слова разом із звуковим передає благальний відтінок:

Доводить до стола, а на столі м'яса багато-багато, та й каже:

- **Ма-у!.. ма-у!.. ма-у!** (“Пан Коцький”, 2001, с. 61).

Якщо в момент першої появи у тексті слухач сприймає *y* як звук, то потім, у результаті декодування підтекстової інформації цей повтор стає значущим, набуває контекстно-образного значення. Тобто звуковий повтор можна розглядати як додаткову реалізацію семантичного повтору, оскільки в межах висловлювання звук функціонує не сам по собі, а на фоні змістового наповнення повторюваного звука.

Повторюватися можуть як окремі звуки, так і кілька складів та частини слів. Наприклад, звуковий повтор складів передає емоційний стан переляку, безпорадності, надає казці реальності виявів людських почуттів та емоцій: **Ба-ба, ба-ба, батюшко! Па-па-па-параска** вп'ять (“Два брати” 1957, с. 277).

Своєрідне звучання як стилістема може мати місце і тоді, коли повторюється однакова частина кількох слів. Частіше спостерігається нагнітання однотипних звукових сполучень на тлі розгорнутих фрагментів оповіді. Наприклад:

Пішов хлопець до того луку та як свисне: той луг тріщить, лущить, на тім місці ореться, пшениця сіється... (“Яйце-райце”, 2001, 128); *Носилась-носилась та й втомилась. Перетворилась знову на змію...* (Там само, с. 133).

Особливу виразність виявляє повтор однакових звуків у різних словах, які об'єднуються у звуковий ряд. Це звукова епіфора, тобто повторення кінцевих звуків. Такий повтор увиразнює рифму, яка подібна до голосіння або повчання. Рифма і звуковий повтор структурно однорідні. Наприклад:

А він думав, що вона кличе його обідати, та бере кілок та й іде обідати, а жінка й каже:

- **Бери, чоловіче, ти підважуй перепічечку-чку-чку, а я візьму кочергичечку-чку-чку, та витягнем перепічечку-чку-чку** (“Про Настечку-чку-чку”, 1957, с. 495-496); *Узяв чоловік батога та й приговорює:*

- **Оце тобі, Настечко-чко-чко, лемішечка-чка-чка, галушечки-чки-чки, перепічечка-чка-чка, а обідачки-чки-чки немачки-чки-чки нічого-чки-чки!..** (Там само, с. 496).

Досить поширеним у казковій оповіді є повтор звуків кореневої морфеми. Розглядаючи речення, в яких є повтор того самого кореня, О.В.Владова та І.Я.Харитонова вважають, що змістовий зв'язок між ними в мовному потоці здійснюється різними засобами. На їхню думку, повтори пов'язані між собою спільним коренем не тільки формально, а й семантично, і зв'язки ці багатосторонні, оскільки різні частини мови “мають складну ієрархічну змістову структуру: від категоріального значення мови до індивідуального значення окремої лексеми” [4, 58-62].

Семантична спаяність таких звукових сполук із повтором кореневої морфемі властива українській народній казці, де вони утворюють одну фразеологізовану лексему складної організації. Джерело поповнення тавтологічних повторів – народнорозмовне мовлення. Такі контактні повтори можуть становити цілі експресивні комплекси в тексті казки, але лексико-граматичне вираження їх може бути різним. Здебільшого вони являють собою словотвірні спільнокореневі утворення. Наприклад:

Коли це блиснула блискавка, Іван-царевич і каже...(“Царівна-жаба”, 2001, с. 114);
- *А не будеш більше від мене тікати? Задзвонили дзвони* (“Як святі сметану їли”, 2001, с. 215); *Почали судді судити, яку б їй кару скласти* (“Безрука сестра”, 2001, с. 209);

- *Яку ж задачу?*

- *Сказав: “Піди туди – не знать куди, принеси то – не знать що”.*

- *Ех, це не служба, а тільки службочка, а от там тобі служба буде* (“Про солдата та Аптея”, 1957, с. 219).

Повтор слів одного кореня є одночасно і лексичним і звуковим вираженням інтенсивності і традиційним прийомом тавтології. Наприклад:

- *Ні, до віку вічного твоєю буду!* (“Козак Мамарига”, 1971, с. 352); *Цар бачить, що нічого не вдіє – знову загадав загадку...* (“Летючий корабель”, 1986, с. 385). Дуже важливо, щоб звучання кореневого повтору підтримувало основну тематичну лінію казки, тоді функція засобів семантичного зв’язку буде реалізована. Між лексемами, на основі яких будується кореневий повтор, наявний постійний семантичний зв’язок. На думку О.О.Реформатського, “семантичні відношення базуються на дериваційних зв’язках, але не зводяться до них” [7, 94]. Контактне розташування членів одного дериваційного ланцюжка в межах одного-двох рядків експлікують їх семантико-структурну близькість, уводячи їх у текстову тканину як виразників основної ідеї невеликого фрагменту тексту. Наприклад:

...щоб сорок сорокових кухлів води випив за одним духом і сорок сорокових кухлів вина... (Там само, с. 385).

Кореневий повтор стилістично увиразнює специфіку казкового тексту й виявляється при цьому як засіб підсилення основної думки. У ряді випадків такий повтор може виступати як провідний мотив тексту або того чи іншого його відрізка [3, 105].

Аналіз звукового повтору засвідчує своєрідність передачі в казці емоційних виявів змодельованих подій як складових елементів змісту тексту, семантизація яких (окремих звуків чи кореневої морфемі) спирається на лексико-семантичну зв’язність слів і цілого тексту.

Своєрідність казки як організованої значенневої структури полягає у використанні ієрархічно різнотипних способів організації тексту, до яких долучається і звукопис. У розгорнутих фрагментах казок поєднуються різні способи звукового повтору: алітерація, кореневий збіг звуків, різні способи звукового зближення слів, звукові повтори у звертаннях і звуконаслідувальних словах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 341 с.

2. Брик О.М. Звуковые повторы (анализ звуковой структуры стиха). – Поэтика. Сборник по теории поэтического языка. – Пг., 1919. – 582 с.
3. Владова Е.В. Однокоренные разноструктурные синонимы как средство связи между компонентами //Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. – К.: Высшая шк., 1978. – С. 102-109.
4. Владова О.В., Харитоновна І.Я. Роль “латентної граматики” у вираженні зв’язку між реченнями з кореневими повторами (на матеріалі німецької мови) //Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 58-62.
5. Коцюбинський М. Поетика Шевченка і український романтизм. Збірник шостої наукової Шевченківської конференції. – К., 1958. – С. 6.
6. Мацько Л.І. Інтер’єктиви в українській мові. Навчальний посібник. – К., КДПІ, 1981.
7. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Просвещение, 1967. – С. 94.
8. Сковородников А.П. Об одном виде повторной номинации со стилистической значимостью //Синтаксис текста /под ред. Г.А.Золотовой. – М.: Наука, 1979. – 368 с.
9. Золота книга казок. Українські народні казки: Для ст. шк. віку /Упорядн., передм., приміт. Л.Ф.Дунаєвської; Ілюстр. І.А.Вишенського; Художн. оформлен. В.П.Вересюка. – К.: Веселка, 1990. – 431 с.
10. Семиліточка: Українські народні казки у записах та публікаціях письменників ХІХ поч. ХХ ст. Для молодш. та середн. шк. віку /Упор., передм., прим. Л.Ф.Дунаєвської. Ілюстр. художн. К.Музики. – К.: Веселка, 1990. – 319с.
11. Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К.: Держвидав худ. літ., 1957. – 544 с.

Д. В. Лісничий

МОВНА МЕТАФОРА ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ПОХІДНИХ ЗНАЧЕНЬ НАЗВ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН ТА ЇХ ЧАСТИН В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Поповнення лексичного складу мови відбувається за рахунок процесів словотвору, запозичень слів з інших мов, а також шляхом розвитку полісемії, тобто використання відомих у мові лексем на позначення інших явищ. Із загальносеміотичного погляду полісемія є виявом принципу економії в мові, результатом класифікуючої та узагальнюючої діяльності людського мислення [4, 9]. У семантичній структурі полісемічного слова, головний і похідний ЛСВ якого актуалізується у похідних контекстах, найтипівішими є метонімічні, метафоричні й функціональні відношення між семемами. Суть метафори полягає у вживанні слова, що позначає певний предмет, явище, дію або ознаку, для номінації іншого предмета на основі подібності, яка впливає з їх зіставлення за асоціацією.

Предметом дослідження у статті є мовна метафора як джерело формування похідних значень назв деревних рослин та їх частин в українській мові. Об’єктом дослідження є словникові статті лексикографічних праць II половини ХХ - початку ХХІ ст.: „Словник української мови: В 11 т.” (СУМ) і „Великий тлумачний словник сучасної української мови” (ВТССУМ), а також тексти оригінальних українських поезій I половини ХХ ст.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому подається спроба цілісного дослідження мовної метафори як джерела формування похідних значень